

Київський славістичний університет

ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА
КУЛЬТУРИ СЛОВ'ЯН

*До 20-річчя заснування
Київського славістичного університету*

ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ СЛОВ'ЯН

Збірник наукових праць

Матеріали Міжнародної наукової конференції
«Пам'ятки історії та культури слов'ян».
Київський славістичний університет
22 травня 2012 року

Київ 2013

УДК 93(083.132)13-0160

ББК 63.3(49)Л0

П15

Редакційна колегія: Алексєєв Ю.М., Толочко П.П., Барановська Н.П.,
Науленко В.І., Гайне Спак, Запека О.А., Гусєв В.І.,
Гайдош А., Стоянова Е.П., Шпак В.І.

Рекомендовано до друку вченю радою Київського славістичного
університету, протокол №2 від 29 вересня 2012 р.

П15 **Пам'ятки історії та культури слов'ян** : збірник наукових праць /
за загальною редакцією проф. Алексєєва Ю.М. – К.; ВПК «Експрес-
поліграф», 2013. – 208 с.
ISBN 978-966-7769-96-3

Матеріали Міжнародної наукової конференції “Пам’ятки історії та культури слов’ян” є свідченням цілеспрямованої роботи вчених Київського славістичного університету у галузі славістики, залучення до її вивчення вітчизняних та закордонних фахівців. На пленарному та секційних засіданнях конференції розглядалися питання збереження, захисту і дослідження пам’яток історії та культури слов’янських народів та використання їх у подальшому науковому пошуку, навчальному процесі у вищих навчальних закладах.

Для істориків, філософів, культурологів, філологів, українознавців, аспірантів, студентів, усіх, хто цікавиться історією та культурою слов’янських народів.

Матеріали друкуються мовою оригіналу в редакції авторів

УДК 93(083.132)13-0160

ББК 63.3(49)Л0

ISBN 978-966-7769-96-3

© Ю.М. Алексєєв 2013

© ВПК «Експрес-поліграф», 2013

Брайчевська Олена Андріївна,
кандидат історичних наук, доцент (Україна, Київ)

ВІДОБРАЖЕННЯ ПОДІЙ СЕРБСЬКОЇ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ІСТОРІЇ В СЕРБСЬКИХ НАРОДНИХ ПІСНЯХ

У зв'язку із кризою модерністського бачення світового культурного поступу, спостерігається актуалізація традицій народної творчості. Митці та інтелектуали прагнуть глибше осягнути її інформаційний контент.

Сербська народна творчість становить особливий інтерес для фахівців-славістів. Серед багатьох напрямів досліджень сербської народної творчості інтерес для істориків становить відображення та інтерпретація історичних подій у народних піснях.

Метою даної статті є проаналізувати особливості відображення подій сербської середньовічної історії в народних піснях сербів та простежити відповідність трактування діянь їх головних геройів історичній дійсності.

В українській історіографії сербські народні пісні досліджувалися переважно етнографами та філологами у контексті фольклористичних та науково-культурних зв'язків українського народу з південними слов'янами [1, с.229-240, 2; 3; 4, с.110-14; 5, с.54-81, 211-225; 6, с.185-212]. Історичне ж підґрунтя тематики сербських народних пісень, які відображають середньовічну історію сербського народу, українськими істориками практично не досліджувалось.

Документальну основу дослідження складають оригінальні тексти сербських народних пісень, зібраних і виданих Вуком Стефановичем Караджичем.

Слов'янські племена, предки сучасних сербів, приблизно у середині VII ст. н.е. прийшли на Балканський півострів з територій, розташованих на північ і на схід від Карпатських гір. За домовленістю з візантійським імператором Іраклієм, вони, як союзники Візантійської імперії у боротьбі з аварами, переселилися на Балкани і згодом заселили територію сучасної Сербії, Боснії та Герцеговини, Південної Далмації [7, с.37-40; 8, с.15]. Верховна влада візантійського імператора хоча й була визнана сербами при переселенні у балканські володіння Візантії, але надалі їхні очільники (жуپани) намагалися відстоювати власну, незалежну позицію, що призводило до численних сутичок з візантійськими імператорами та їхніми намісниками.

У IX ст. відбулось тимчасове об'єднання сербських земель під владою жупана Рашки Властимира, який, незважаючи на те, що йому довелося визнати васальну залежність від Візантії, вважав свою державу власною вотчиною і незадовго до смерті поділив її між своїми синами – Мутимиром, Стойміром та Гойником [9, с.360-362].

У другій половині XII ст. більшість територій, де проживали серби, була об'єднана в єдину державу. Збирачем сербських земель виступив жупан Стефан Неманя, який, зумівши усунути своїх суперників (старших братів) та заручившись політичною підтримкою візантійського імператора, проголосив себе великим жупаном центральної сербської області Рашки і поступово почав розширювати кордони власної держави, яка згодом перетворилася на одну із найбільш впливових на Балканах. Стефан Неманя став також основоположником династії Неманичів [7, с. 59-86], які правили сербською державою понад 200 років і її найбільш яскраві представники залишили глибокий слід в сербській середньовічній історії.

У роки правління сина Стефана Немані, Стефана Первовінчаного (1196-1227 рр.) Сербію було проголошено королівством (1217 р.), а в 1219 р., завдяки діяльності його брата Сави, який повернувся із Афону на батьківщину, тут було засновано архиєпископство. Першим сербським архиєпископом став Савва, один із молодших синів С. Немані, який згодом був канонізований. Святий Савва, як засновник сербської православної церкви і духовний покровитель сербського народу, належить до числа найбільш відомих і шанованих історико-культурних діячів у сучасній Сербії.

Після смерті С. Немані, як і в більшості середньовічних держав того часу, між його спадкоємцями розпочинаються міжусобні війни, які призводять до послаблення створеної ним держави.

Наступний сплеск могутності сербської держави пов'язаний із періодом правління одного із яскравих представників династії Неманичів – Стефана Душана (1331 – 1355 рр.). У результаті завойовницьких походів проти сусідньої Болгарії та Візантії територія його держави збільшилась удвічі, а на церковному соборі у 1345 році він проголосив себе «царем сербів і греків». Сила і політичний вплив сербської держави на Балканах були настільки великими, що підтримувати дружні стосунки із С. Душаном намагалася Візантія і Венеціанська республіка, а сам амбітний володар протягом майже десяти років готувався до вирішального походу на столицю Візантійської імперії – Константинополь. Але раптова смерть поклала край цим далекосіжним планам, а створена ним держава згодом розпалася [8, с. 42-43].

Його спадкоємець Урош У не мав організаторських і політичних талантів свого батька, тому посилилась влада царських намісників на місцях. Місцеві феодали, колишні царські намісники Вукашин і Углеша Мрнявчевичі, Нікола Алтоманович та Лазар Хребелянович проголосили себе самостійними володарями. На цьому правління династії Неманичів у сербських землях закінчилося [10].

У 70-і роки XIV ст. новою загрозою для сербських земель стала поява на Балканах турків-османів. Першими стикнулися із османським

військом король Вукашин та його брат, деспот Углеша, які у битві на р. Марци і у 1371 р. зазнали нищівної поразки. Вирішальною подією для подальшого розвитку сербської державності стала Косівська битва 1389 р., у якій туркам протистояли князь Лазар Хребелянович, його зять Вук Бранкович та король Боснії Твртко. Битва на Косовому полі стала фатальною для сербів. У ній загинули князь Лазар та більшість представників сербських феодальних родів. Врятувалися тільки боснійський воєвода Влатко Вукович та Вук Бранкович.

Більшість сербських удільних володарів змушені була визнати себе васалами турецького султана, а згодом їхні володіння були повністю захоплені турками. У 1459 р., вже після смерті останнього володаря південносербських земель Юрія Бранковича (спадкоємця Вука Бранковича), турки оволоділи його колишньою резиденцією, фортецею Смедерево. Сербська держава на кілька століть зникає з політичної карти Балкан.

Бурхлива середньовічна історія сербського народу знайшла своє відображення не тільки в різноманітних археологічних, писемних та образотворчих джерелах, а й в народній творчості, важливою складовою якої є народні пісні. Ще перший збирач і дослідник сербської народної творчості Вук Стефанович Караджич [11, с.31-39] виділив у пісенному спадку окрему групу, яку він назвав юнацькою або геройчною.

Таких пісень нараховується більше десяти тисяч і вони, відповідно до героїв та подій, які в них оспівуються, поділяються на цикли: легендарний передкосівський, косівський, цикл пісень про Марка Кралевича, посткосівський, гайдуцький цикл, цикл пісень про звільнення Сербії від турецьких поневолювачів і т.д.

Епізоди середньовічної сербської історії як геройчні, так і трагічні, оспівані в народних піснях, які відносяться до передкосівського, косівського та посткосівського циклу.

Події, про які йдеться в піснях передкосівського циклу, відбувалися в період від початку XII ст. – до битви на Косовому полі з військом турецького султана Мурада, яка відбулася 1389 р.

Героями багатьох пісень цього циклу є представники уже згадуваної правлячої династії Неманичів – Стефан Неманя та його сини – Стефан та Савва. Стефан Неманя представлений у народних піснях як легендарна особистість. Його звеличують як господаря, що переймається розбудовою монастирів. У пісні “Святий Савва” [12, с.101,182] згадуються “білий Хілендар посеред святої гори”, церква “Студениця на старому Влаху” та церква Мелешевка в Герцеговині, які були побудовані на “дукати царя Немані”. Ці слова із народної пісні підтверджуються повідомленням «Житія Симеона Мироточивого» [13, с.53-63] писемної пам'ятки XIII ст., автором якої був великий жупан Стефан Первовінчаний, середній син Стефана Немані.

Згідно з повідомленнями «Житія», храм Пресвятої Богородиці на

р. Студениця та монастир Студениця були закладені Стефаном Неманею 1186 року після приєднання до своєї держави кількох великих міст, зокрема Средца, області Зета та земель на узбережжі Адріатичного моря. Заснований монастир він назвав «великою лаврою».

1196 р. С. Неманя відрікся від престолу на користь свого середнього сина Стефана Первовінчаного і прийняв чернечий постриг у цьому ж монастирі під іменем Симеон. Через два роки він переїздить на гору Афон, де на той час у монастирі Ватопед був ченцем його старший син Савва (Растко). Через два роки коштами С. Немані та завдяки старанням батька і сина на Афоні було відновлено Хілендарський монастир, який в майбутньому, в роки турецького завоювання сербських земель, став визначним осередком сербської культури. Після смерті Стефана Неманю було поховано у Хілендарі, а згодом канонізовано під іменем Симеона Мироточивого. Мощі св. Симеона у 1208 році були перевезені його сином-ченцем Саввою на батьківщину і поховані у монастирі Студениця, засновником якого він був.

Оспіваний у народних піснях і св. Савва (Растко), молодший син Стефана Немані. Образ святого Савви подається як символ боротьби проти турецьких завоювників. У боротьбі з нехристами він має чудотворну силу і завдяки цьому завжди перемагає.

Растко ще в молоді роки таємно покинув батьківський дім, прийшов на гору Афон і прийняв там постриг у руському монастирі св. Пантелеїмона під іменем Савви. Трохи згодом він перешов до грецького монастиря Ватопед. Після прибууття на Афон батька, Стефана Немані, тоді вже ченця Симеона, син і батько звернулися до візантійського імператора з проханням дозволити їм відновити запустілий монастир Хілендар, який був заснований ще у X ст. У 1198 р. візантійський імператор Алексій III Ангел своїм указом передав цей монастир під їхню опіку. Після смерті батька (1199 р.) Савва ще кілька років залишився у Хілендарі. У 1208 р. він повертається до Сербії, аби припинити міжусобну війну між своїми братами – Стефаном Первовінчаним та Вуком і з цією метою забирає з собою мощі свого батька – св. Симеона. У 1234 р. Савва здійснює паломництво в Єрусалим. Але дорогою на батьківщину у болгарському місті Тирново померає. Згодом мощі св. Савви були пересені його племінником, сербським королем Владиславом, у монастир Мілешева. У 1594 р. за наказом Синан-паши мощі св. Савви із монастиря Мілешева були привезені на пагорб Врачар біля Белграда і спалені. Це була велика кара і трагедія для сербів, оскільки до мощів св. Савви йшли як з метою зцілення, так і за душевною втіхою. Св. Савва в роки турецького завоювання був уособленням сербських традицій, державності і незалежності. Причиною такого святотатства турків стало антитурецьке повстання у Банаті, де повстанці несли знамена із зображенням св. Савви.

Головним персонажем низки пісень є також представник династії Неманичів, “цар сербів і греків” Стефан Душан [12, с.125-128, 132-134, 186-188], який позбавив трону і вбив власного батька. За це його й прозвали Душаном (Душителем). Вбивця рідного батька і одночасно талановитий воїн та правитель, оспіваний у пісні «Про одруження Душана»². Героєм цієї пісні є також Мілош Воїнович, який згадується у цій пісні як королівський слуга, що мав упізнати серед красунь обраницю Стефана Душана – Роксанде.

Мілош Воїнович також був реальною особою в сербській середньовічній історії. При дворі Стефана Душана на королівській службі перебували сини із багатьох знатних родин. Одним із таких був Мілош Воїнович. Його батько Воїн, князь Ужицький, був воєводою і зятем короля Стефана Дечанського, батька Стефана Душана. Мілош Воїнович помер молодим, не залишивши спадкоємців, але його брати, Алтоман та Воїслав[14], поклали початок роду Алтомановичів та Войновичів, які пізніше були відомі в сербській історії. Серед пісень передкосівського циклу виділяється пісня “Побудова Скадра” [12, с.115-124]. Брати Мрнявчевичі, Вукашин, Углеша та воєвода Гойко будують місто, але злі віли за ніч руйнують все, що збудовано протягом дня. Злим силам потрібна велика жертва і такою жертвою має стати молода дружина молодшого з братів – її замуровують живою в стіну.

Історичною основою виникнення цієї пісні стали, очевидно, процеси феодальної роздробленості сербських земель, які почалися після смерті С.Душана. Незважаючи на сильну особисту владу Стефана Душана, його держава не мала міцних внутрішніх зв'язків. Власне, сербськими землями правив його син Урош II. Грецькими землями управляв сам Стефан Душан, а після смерті вони дісталися його дружині. Сподвижники царя, які були наділені великими земельними володіннями, перетворилися на незалежних правителів. Тому при спадкоємці Душана Уроши II Слабкому (1355-1371) розпочався розпад Сербогрецького царства. Від нього відпали грецькі області, Албанія та Македонія. Зокрема, в Македонії, усунувши вдову Стефана Душана, владу захопили брати Мрнявчевичі – Вукашин та Углеша. Вукашин проголосив себе королем Македонії, а Углеша – деспотом. Центральна частина Сербії опинилася під владою князя Лазаря Хребеляновича, а південно-західна – жупана Ніколи Алтомановича. У південних областях Сербії проголосив себе князем Вук Бранкович [10].

Герої цієї пісні, брати Мрнявчевичі, які, як свідчать писемні джерела, проголосили себе незалежними володарями Македонії, після смерті Стефана Душан, позбавили його вдову успадкованих земель, тому, на думку народних співців, мають бути покарані і принести велику жертву, що згодом і сталося. У 1369 р. Нікола Алтоманович і Лазар Хребелянович спільними зусиллями розпочали війну проти Мрнявчевичів, але

вона закінчилася невдало. Вукашин і Углеша спочатку змогли відстояти свої володіння. Проте подальший розпад Сербогрецької держави збігся із появою на Балканах турків-османів. У 70-х роках XIV ст. турки вторглися на територію Другого Болгарського царства і почали загрожувати володінням Мрнявчевичів. У 1371 р. на р. Мариця відбулась одна із вирішальних битв між турками-османами та сербськими володарями, в якій війська Мрнявчевичів були розбиті, обидва брати – Вукашин і Углеша – загинули, а їхній спадкоємець, король Марко, став васалом турецького султана. Втрата незалежності та загибель обох братів, початок турецького завоювання сербських земель – це й була в історичній дійсності та велика жертва, яку вимагали від братів при зведенні міста злі сили у народній пісні.

Варто також згадати ще одну пісню цього циклу – «Урош і Мрнявчевичі» [12, с.180-198], де розповідається про суперечки між Мрнявчевичами та спадкоємцем С.Душана – царем Урошем (Слабким).

Пісні косівського циклу, складені сербськими народними поетами, також поділяють на три групи: пісні, які розповідають про події перед битвою, саму битву (таких пісень існує найменше), та ті, які описують події після Косівської битви. Невідомі автори бажали увічнити героїв Косово і зберегти в пам'яті народній геройчну боротьбу між сербами та турками. Автори знаходили причини поразки сербів у цій битві: перевага турецького війська, воля Бога, зрада під час битви одного із союзників князя Лазаря Хребеляновича – Вука Бранковича.

Серед героїв пісень цього циклу особливо виділяється Мілош Обілич (Кобилич) – доблесний витязь, ідеальний приклад героїзму та відданості своєму царю та народові. Під час битви Мілош Обілич, видаючи себе за перебіжчика, проникає до турецького табору, заявляє про своє бажання прийняти іслам і, наблизившись до султана Мурада впритул, нібито для того, щоб поцілувати йому ногу, вбиває його, аби обезголовили турецьке військо і забезпечити перемогу сербам. У сербській літературі та історії образ Мілоша Обілича став символом героїзму і найбільшою національною гордістю.

Пісні косівського циклу відображають найбільш трагічний в сербській історії період – боротьбу проти турецького завоювання та героїзм сербів у цій боротьбі [13, с.288-326].

Історична дійсність, описана в народних піснях цього циклу, була надзвичайно складною. Незважаючи на турецьку загрозу, володарі різних частин сербських земель затівали міжусобні війни. Князь Лазар Хребелянович та Нікола Алтоманович із союзників стають запеклими ворогами і починають міжусобну війну. Переміг у цій війні князь Лазар, який з 1373 року став одним із найбагатших і найвпливовіших сербських правителів. У 1386 р. князь Лазар і король Боснії Твртко спільними зусиллями виступили проти турків і завдали їм серйозної

поразки. Але успіх був короткосрочний. У 1389 р. військо султана Мурада вторглося на сербські землі. Вирішальна битва відбулася на Косовому полі 15 червня, в день св. Вида. У цій битві сербське військо було вщент розбито. Причиною поразки сербів на Косовому полі була чисельна перевага турецького війська, та, за непідтвердженими даними, зрада його союзників: Вук Бранкович разом зі своїми загонами ганебно втік з поля битви, а загони боснійського вельможі Влатка Вуковича так і не дочекались від нього сигналу вступити в бій. Князя Лазаря було взято у полон і страчено.

Після Косівської битви спадкоємець князя Лазаря, Стефан Лазаревич змушений був визнати васальну залежність від турецького султана, а вдова князя Лазаря – віддати до султанського гарему свою донуку.

По своїй смерті (1327 р.) Стефан Лазаревич заповів свій престол Юрію Бранковичу, володарю південносербських земель і спадкоємцю Вука Бранковича. Але політична ситуація довкола його володінь була вкрай несприятлива. В його володіння майже кожного року вторгаються турецькі загони. У 1459 р., вже після його смерті, турки оволоділи його колишньою резиденцією, фортецею Смедерево. Сербська держава на кілька століть зникає з політичної карти Балкан.

Аналіз лише кількох сербських народних пісень та зіставлення їх змісту з історичними подіями, особистостями та фактами, які мають підтвердження в писемних джерелах, свідчить про збереження в народній пам'яті та майже документальне відображення в пісенному спадку як героїчних, так і трагічних сторінок в середньовічній історії сербського народу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Айдачич Д. М. Гуць. До 50-річчя наукової діяльності. – Слов'янський світ. – №2. – вип.6. – С.229-240.
2. Гуць М.В. «Сербохорватська народна пісня на Україні». – К., 1966. – 206 с.
3. Гуць М.В. Сербохорватські народні пісні. /Упоряд.: М.Гуць. – К., «Муз. Україна». – 398 с.
4. Гуць М.В.«Сербсько-хорватські народні пісні в українських перекладах (1837–1965)» // «Слов'янське літературознавство і фольклористика: Республіканський міжвідомчий збірник». – Вип. 5. –К.: Наукова думка, 1970. – С. 110–144.
5. Гуць М.В. Визвольні ідеї в сербсько-хорватському епосі // Визвольний рух слов'ян у народній пісенній творчості (XVII-XIX ст.) – К.: Наукова думка, 1971. – С. 54-81, 211-225.
6. Гуць М.В. «Народна поезія сербів і хорватів в українських перекладах» // Зборник за славістику». – Нови сад: Матица српска, 1976. – № 10. – С. 185–212.
7. Войнович Д. История сербского народа. История Зеты и Черногории //История Сербии и Черногории. Босния, Герцеговина, Македония, Словения, Хорватия. – М., 2002. С. 37-40.

8. Сима М. Чиркович История сербов. – М., 2009. – С.15.
9. Дроссард С. Черногория /История Сербии и Черногории. – М., 2002. – С.360-362.
10. Станојевић С. Историја Српскога Народа. — Београд, 1910. – Офіційний сайт вільної сербської бібліотеки сербською мовою «Викизворник» – <http://sr.wikisource.org/wiki/>
11. Гуць М.В. До 200-річчя від дня народження Вука Караджича. Велетень слов'янської фольклористики. – Народна творчість та етнографія. -1987. – 6, с. 31-39.
12. Вук Стефановић Карадић. Српске народне пјесме. Књ. 2 : у којој су пјесме јуначке најстарије . -С. 101. – Офіційний сайт Цифрової народної бібліотеки Сербії. – Режим доступу: <http://digital.nb.rs/document/S-II-0467b>. – Режим доступу: <http://digital.nb.rs/document/S-II-0467b>.
13. Вук Стефановић Карадић. Српске народне пјесме. Књ. 2 : у којој су пјесме јуначке најстарије . – С. 182. – Офіційний сайт Цифрової народної бібліотеки Сербії. – Режим доступу: <http://digital.nb.rs/document/S-II-0467b>. – Режим доступу: <http://digital.nb.rs/document/S-II-0467b>.
14. Афонский патерик: Афонский патерик, или Жизнеописания святых, на святой Афонской горе просиявших. – Москва, 1994. – 53-163.
15. Фајфрић Желько. Велики жупан Никола Алтомановић. – Офіційний сайт електронної бібліотеки українсько-сербських культурних зв'язків «Проект Растро Україна». – Режим доступу: http://www.rastko.rs/istorija/zfajfric-altomanovic_c.html#_Toc485980106.